

„Analiza i Egzystencja” 68 (2024), 63–80
ISSN (print): 1734-9923
ISSN (online): 2300-7621
DOI: 10.18276/aie.2024.68-05

ARTYKUŁY

ARTUR KOSECKI

Uniwersytet Szczeciński

ORCID: 0000-0002-3486-9404

email: artur.kosecki@usz.edu.pl

Czy „zwrot społeczny” w filozofii analitycznej?*

Słowa kluczowe: epistemologia społeczna, filozofia analityczna, inżynieria pojęciowa, ontologia społeczna, zwrot społeczny

Keywords: analytic philosophy, conceptual engineering, social epistemology, social ontology, social turn

Is There a “Social Turn” in Analytic Philosophy?

Abstract

I contend that the history of the development of 20th-century analytic philosophy is characterized by three main phases: (a) the turn towards analysis, (b) the linguistic turn, and (c) the naturalistic turn. In this article, I examine whether the recent interest in sub-disciplines such as (1) social epistemology, (2) social ontology, and the methods of “conceptual engineering” applied in fields like (3) philosophy of language, indicates that the current phase of development in analytic philosophy could be termed (d) the social turn.

* Chciałbym podziękować recenzentom oraz profesorowi Tadeuszowi Szubce za cenne uwagi i sugestie.

Wprowadzenie

W artykule omawiam historię filozofii analitycznej XX wieku, określając ją za pomocą trzech faz: (a) zwrotu ku analizie, (b) zwrotu lingwistycznego i (c) zwrotu naturalistycznego. Zauważam, że badania prowadzone od końca lat 80. XX wieku w subdyscyplinach filozoficznych, takich jak (1) epistemologia społeczna, (2) ontologia społeczna oraz refleksja nad metodami „inżynierii pojęciowej” stosowanymi m.in. w ramach (3) filozofii języka, wskazują na wyraźny wzrost zainteresowania w pierwszym kwartale XXI wieku kwestiami społecznymi i politycznymi. W związku z tym w artykule odpowiadam na pytanie, czy obecny okres w filozofii analitycznej można określić mianem (d) zwrotu społecznego¹.

Niniejszy artykuł jest podzielony na dwie części. W pierwszej opisuję zwroty (a)–(c) w historii filozofii analitycznej. W drugiej natomiast przyglądam się zmianom we współczesnej filozofii analitycznej przez pryzmat punktów (1)–(3), które, moim zdaniem, mogą świadczyć o tym, że w przyszłości historycy i znawcy filozofii analitycznej będą obecny okres nazywać (d) zwrotem społecznym.

O trzech zwrotach w historii filozofii analitycznej

Według popularnej narracji historycznej filozofia analityczna wyłoniła się w Wielkiej Brytanii jako nurt w opozycji do dominującego prądu idealistycznego. Zazwyczaj jej powstanie wiąże się z postaciami wywodzącymi się ze środowiska intelektualnego Cambridge, takimi jak Bertrand Russell i G.E. Moore, którzy w 1903 roku opublikowali następujące prace – odpowiednio: *The Principles of Mathematics* oraz *The Refutation of Idealism*. Wspomniani autorzy napisali je w duchu realistycznym. W literaturze zauważa się również, że kluczowe dla tej tradycji dzieło Ludwiga Wittgensteina *Tractatus logico-philosophicus* (2011 [1921]) początkowo interpretowane było jako praca o charakterze realistycznym. Podobne realistyczne tendencje miały być widoczne w rozwoju Koła Wiedeńskiego i logicznego

¹ Warto zauważyć, że sam termin „zwrot społeczny” w kontekście filozofii analitycznej pojawia się gdzieś w ostatnim czasie, np. w krótkim eseju Kevina Richardsona *The Social Turn in Analytic Philosophy: Promises and Perils* (2023), który jest umieszczony na stronie Daily Nous.

pozytywizmu na przełomie lat 20. i 30. XX wieku, szczególnie w odniesieniu do przedmiotowej i fizykalistycznej interpretacji zdań obserwacyjnych, którą wówczas przeciwstawiano interpretacji fenomenalistycznej. Dlatego też uważa się często, że wczesne dzieje filozofii analitycznej charakteryzowały się zwrotem realistycznym (zob. Szubka, 2009).

Mimo tej rozpowszechnionej interpretacji historycznej warto zauważyć, że idealizm w filozofii brytyjskiej był już wcześniej poddawany krytyce, między innymi w środowisku intelektualnym związanym z Uniwersytetem Oksfordzkim. Na przykład Thomas Case w swojej pracy opublikowanej w 1888 roku przedstawił argumenty na rzecz realizmu i użył terminu „filozofia analityczna” w podtytule dzieła, które nie zyskało uwagi we wczesnym okresie rozwoju filozofii analitycznej przez Russella i Moore’a, a mianowicie w książce *Physical Realism: Being an Analytical Philosophy from the Physical Objects of Science to the Physical Data of Sense* (1888).

Z tej racji w niniejszym artykule uznaję, że bardziej zasadne jest stwierdzenie, że wczesna historia filozofii analitycznej charakteryzuje się zwrotem ku analizie². Początki filozofii analitycznej upatruję, podobnie jak Michael Beany (2007a, s. 2), w artykule Russella *Denotacja* (1967 [1905]), w którym zaproponowano metodę analizy opartą na aparacie logicznym – teorię deskrypcji. Do lat 30. XX wieku ta metoda analizy mogła stanowić w Wielkiej Brytanii paradygmat tego, jak należy analizować problematyczne kwestie w filozofii (zob. Ramsey, 1990 [1929], s. 1).

Jako poparcie dla takiego określenia wczesnego etapu rozwoju filozofii analitycznej warto przytoczyć artykuł C.D. Broada z lat 20. XX wieku, *Critical and Speculative Philosophy* (1924), w którym przeciwstawił on filozofię krytyczną filozofii spekulatywnej. Przez filozofię krytyczną rozumiał on analizę ogólnych pojęć stosowanych w nauce i życiu codziennym, mającą na celu ukazanie intuicji kryjących się za ich użyciem. Filozofia spekulatywna miała z kolei dotyczyć ustalenia właściwej natury rzeczywistości.

² Warto zauważyć, że Michael Beany jest redaktorem zbioru prac dotyczących wczesnej filozofii analitycznej, zatytułowanego *The Analytic Turn. Analysis in Early Analytical Philosophy and Phenomenology* (2007b). Przedstawia on w ten sposób początki filozofii analitycznej przez pryzmat „zwrotu analitycznego” (*analytic turn*) i opisuje również wspólne punkty między filozofią analityczną a fenomenologią. Ja proponuję w artykule określenie „zwrot ku analizie”, ponieważ „zwrot analityczny” może wskazywać całościowo na filozofię analityczną jako na nurt w filozofii, a nie wyodrębniać jej konkretną fazę rozwoju w dziejach.

Niemniej jednak Broad nie używał jeszcze w tej publikacji terminu „filozofia analityczna”.

Wspomnianym terminem mniej lub bardziej świadomie filozofowie zaliczani do tego nurtu zaczęli siebie określać dopiero we wczesnych latach 30. XX wieku (Frost-Arnold, 2017, s. 37). W jednym z pierwszych podręczników z zakresu filozofii analitycznej, *Problems of Mind and Matter* (1934), napisanym przez Johna Wisdoma, w którym autor mógł inspirować się wspomnianym przeciwstawieniem Broada, przedstawiono opozycję między podejściem analitycznym a spekulatywnym (zob. Szubka, 2009, s. 13). Wisdom pisał we wspomnianej pracy w kwestii analizy:

Można filozofować na temat wtorku, funta szterlinga, pastylek do ssania oraz samej filozofii. Dzieje się tak, ponieważ filozof analityczny, w przeciwieństwie do naukowca, nie jest kimś, kto odkrywa nowe prawdy, lecz kimś, kto zyskuje nowe spojrzenie na stare prawdy.

(Wisdom, 1934, s. 2)

W myśl powyższego cytatu przedmiot analizy dla filozofa mógł obejmować praktycznie wszystko, z naciskiem głównie na dokładniejsze artykułowanie tego, co już wiemy, a nie na obronę realizmu. Z kolei podejście spekulatywne charakteryzowało się takimi pytaniami jak: „Jaka jest ostateczna natura materii, czasu i przestrzeni?” czy „Jaka jest ostateczna natura duszy?” (Wisdom, 1934, s. 2). W związku z tym wydaje się, że w ówczesnym okresie bardziej zestawiano analizę z filozofią spekulatywną niż realizm z filozofią spekulatywną.

W moim przekonaniu lata 30. XX wieku stanowiły złoty okres zwrotu ku analizie, kiedy to w ramach tzw. szkoły analizy w Cambridge dyskutowano o różnych metodach analizy i odróżniano je od metod *stricte* logicznych, stosowanych przez środowisko Koła Wiedeńskiego i zwolenników logicznego pozytywizmu. Warto tu wspomnieć o pracach Susan Stebbing, które oddawały ducha tamtych czasów: *The Method of Analysis in Metaphysics* (1932) oraz *Logical Positivism and Analysis* (1933). W pierwszej z nich autorka przedstawia tzw. analizę metafizyczną, charakterystyczną dla szkoły analizy z Cambridge. Natomiast w drugiej pracy wymienia ona następujące typy analizy: (I) analityczną definicję za pomocą symboli logicznych, (II) analityczną klaryfikację pojęć, (III) analizę przez postulaty oraz (IV) analizę kierunkową (Stebbing, 1933, s. 29). W jej przekonaniu

Wittgenstein i zwolennicy logicznego pozytywizmu uważali, że wszystkie fakty są faktami językowymi, dlatego w swoich metodach skupiali się na metodach (I)–(III). Tymczasem filozofowie z Cambridge stosowali metodę (IV), aby za jej pomocą opisać właściwą strukturę rzeczywistości³.

Jedną z ważniejszych prac tamtego okresu dla filozofii analitycznej był dwuczęściowy artykuł Ernesta Nagela *Impressions and Appraisals of Analytic Philosophy in Europe* (1936a; 1936b). W tym artykule autor przedstawił wspólne założenia metafizyczne dla takich ośrodków intelektualnych jak Praga, Wiedeń, Lwów, Warszawa i Cambridge. Ten nurt wyróżniał się w latach 30. XX wieku przede wszystkim skupieniem na analizie, która miała uchronić przed spekulacją w filozofii. W jego ramach promowano naukowe podejście, charakteryzujące się brakiem odniesień do historii filozofii oraz „zdroworozsądkowym” naturalizmem (Nagel, 1936a, s. 5–6). Dla Nagela filozofia analityczna w latach 30. XX wieku w tym okresie pełniła przede wszystkim dwie funkcje:

(...) zapewnia ciche, zielone pastwiska dla intelektualnej analizy, gdzie jej praktycy mogą znaleźć schronienie przed niespokojnym światem i kultywować swoje intelektualne gry z szachową obojętnością na jego przebieg; jest także ostrym, lśniącem mieczem pomagającym rozwiązać irracjonalne przekonania i uwidocznić strukturę idei. Jest to jednocześnie rozrywka pustelnika i strasznie poważna przygoda: ma na celu jak najdokładniejsze wyjaśnienie tego, co naprawdę wiemy.

(Nagel, 1936a, s. 9)

Warto zaznaczyć, że opisane przez Nagela funkcje filozofii analitycznej oddają to, w jaki sposób Wisdom rozumiał analizę. Nagel podkreśla znaczenie analizy, która nie tylko ma na celu wyjaśnienie tego, co już wiemy, ale także przedstawienie tego w bardziej precyzyjny i zrozumiały sposób.

Kolejny argument przemawiający za tym, że pierwszy okres rozwoju w historii filozofii analitycznej można określić mianem zwrotu ku analizie, znajdują się również w jednej z pierwszych antologii tego nurtu, pod redakcją

³ Analiza kierunkowa jest możliwa tylko w jednym kierunku – od faktów złożonych do faktów prostych. Taką analizę zdaniem Stebbing znajdujemy w pracach Moore’a. Miała ona charakter metafizyczny, zakładając istnienie absolutnie prostych faktów. W późniejszym okresie Stebbing zaczęła wątpić w użyteczność takiego podejścia do analizy.

Herberta Feigla i Wilfrida Sellarsa, zatytułowanej *Reading in Philosophical Analysis* (1949). Redaktorzy tej pracy w swoim wprowadzeniu nie używają terminu „filozofia analityczna”, lecz mówią o „współczesnej filozoficznej analizie” (Feigl, Sellars, 1949, s. v). Wydaje się, że może to świadczyć o ówczesnym postrzeganiu tego nurtu przez pryzmat „analizy” i dyskusji nad jej właściwym zastosowaniem w rozwiązywaniu problemów filozoficznych.

Koniec zwrotu ku analizie dostrzegam w artykule Willarda Van Ormana Quine’a *Dwa dogmaty empiryzmu* (2000 [1951]). W tej pracy Quine podjął m.in. krytykę terminu „analityczność”, co można interpretować jako krytykę ogólnej analizy pojęciowej. Również Szubka akcentuje znaczenie koncepcji znaturalizowanej epistemologii Quine’a (1986 [1969]) dla (c) zwrotu naturalistycznego. Według niego w ostatnich dekadach naturalizm stał się dominującym założeniem metafizycznym, a jego źródło upatruje w filozofii Quine’a (Szubka, 2009, s. 84–85). Zwrot naturalistyczny miał wyraźny charakter ontologiczny i metodologiczny⁴.

Podczas gdy koniec zwrotu ku analizie można upatrywać w klasycznym już artykule Quine’a, który miał kluczowe znaczenie dla rozwoju filozofii analitycznej, ja upatruję początek zwrotu lingwistycznego w zwrocie ku analizie. Rozumiem to w ten sposób, że o ile w kwestii zwrotu ku analizie filozofowie skupili się na ustaleniu i dyskusji na temat tego, czym jest właściwa analiza i jaki model jej należy stosować, to w zwrocie lingwistycznym zastanawiamy się nad właściwym językiem do analizy. Te zwroty łączą się tak, że refleksja metodologiczna zainicjowała dyskusję nad adekwatnym językiem do uprawiania filozofii. Wobec tego filozofowie, koncentrując się na analizie i opracowywaniu jej odpowiednich metod, w konsekwencji zaczęli skupiać się na języku, w którym wyrażone są problemy filozoficzne. Sam termin „zwrot lingwistyczny” pojawił się w tytule antologii Richarda Rorty’ego *The Linguistic Turn* (1967)⁵. Rorty opisywał ten zwrot jako podejście, w którym filozofowie postulowali, że poprzez opieranie się na języku można rozwiązywać problemy filozoficzne lub wykazywać, że są one pozorne (Rorty, 1967, s. 3). W kontekście analizy filozofowie preferowali używanie albo języka symbolicznego, albo języka potocznego.

⁴ Metodologiczny w tym sensie, że bardziej promowano metody stosowane w naukach przyrodniczych niż typowo filozoficzne.

⁵ Z historycznego punktu widzenia termin ten pojawił się po raz pierwszy w rozprawie *Two Types of Linguistic Philosophy*, autorstwa Gustava Bergmana (1952).

Znakomity znawca filozofii analitycznej P.M.S. Hacker upatruje początku zwrotu lingwistycznego w latach 20. XX wieku w *Tractatus logico-philosophicus* Wittgensteina (Hacker, 2013, s. 932–934). Według niego zwrot lingwistyczny był poprzedzony zwrotem logicznym, który rozpoczął się od gwałtownego rozwoju w drugiej połowie XIX wieku (Hacker, 2013, s. 930). Nie mogę jednak zgodzić się z tym poglądem, ponieważ w moim przekonaniu logika stała się albo narzędziem do analizy, albo precyzyjnym językiem, w którym zaczęto wyrażać problemy filozoficzne, nie stanowiła natomiast samego zwrotu. Tak więc rozwój logiki w drugiej połowie XIX wieku przyczynił się do zwrotu ku analizie i zwrotu lingwistycznego, które są charakterystyczne dla pierwszych dekad filozofii analitycznej.

W kwestii chronologii dziejów filozofii analitycznej warto zauważyć, że wspomniane zwroty zachodziły na siebie. Tak więc zwrot ku analizie mógł spowodować większe skupienie na języku, a co za tym idzie – zapoczątkować zwrot lingwistyczny. Natomiast zwrot naturalistyczny, czyli skupienie się na tym, co nauka mówi o świecie, oraz na skuteczności metod naukowych w badaniu rzeczywistości, mógł stać się konkurencyjny wobec zwrotu lingwistycznego⁶. Świadczy to o różnorodności poruszanej tematyki i problematyki w ramach filozofii analitycznej, co skutkuje trudnościami w jednoznacznym określeniu i opisanu dziejów filozofii analitycznej w XX wieku.

Zwrot społeczny w filozofii analitycznej

Opisane wcześniej zwroty w filozofii analitycznej XX wieku sugerują, że kwestie społeczne nie cieszyły się wówczas dużą popularnością. Moim zdaniem znaczący wzrost zainteresowania tematyką społeczną w tym nurcie mógł nastąpić na przełomie lat 80. i 90. XX wieku⁷. Można zauważyć, że w ostatnich latach wyraźnie wzrosło zainteresowanie kwestiami

⁶ W literaturze zauważa się, że zwrot lingwistyczny miał swoje oddziaływanie aż do początków XXI wieku, co widoczne jest w pracach brytyjskiego filozofa Michaela Dummetta, dla którego zwrot lingwistyczny stanowił fundamentalne założenie metafizyczne (zob. Szubka, 2009, s. 83).

⁷ Owszem, wcześniej w historii filozofii tematyka społeczna była obecna, ale przeważnie w obszarze rozważań etycznych, które mogą charakteryzować się zaangażowaniem

społecznymi w trzech dyscyplinach: (1) epistemologii⁸, (2) ontologii⁹, (3) filozofii języka¹⁰.

W dyscyplinie epistemologii pod koniec lat 80. XX wieku została opublikowana jedna z kluczowych prac dla epistemologii społecznej, mianowicie książka Steve'a Fullera *Social Epistemology* (1988). Autor zwrócił w niej uwagę na kwestię organizacji procesu uzyskiwania wiedzy. Jego podejście wyróżnia się większym naciskiem na socjologiczne i instytucjonalne uwarunkowania praktyk badawczych i wiedzytwórczych. Podejście Fullera ma znaczący wpływ na rozumienie roli społecznych i kulturowych czynników w procesie poznawczym oraz w konstruowaniu i upowszechnianiu wiedzy. Podkreśla on rolę epistemologów w aktywnym uczestniczeniu w dyskusjach na temat wykorzystywania wiedzy naukowej w celach społecznych i politycznych.

Kolejnym znaczącym filozofem dla epistemologii społecznej jest Alvin Goldman, który już w latach 70. XX wieku wykazywał zainteresowanie problematyką społeczną w filozofii. Rozważał nawet poświęcenie tej tematyce jednego z rozdziałów swojej książki *Epistemology and Cognition* (1986). Natomiast dekadę później, po publikacji Fullera, wydał *Wiedzę a świat społeczny* (2021 [1998])¹¹. W przeciwieństwie do Fullera, który w swoim projekcie koncentruje się na funkcjonalno-społecznej analizie

w problematykę społeczną. Jako przykład wskazać można książkę Johna Rawlsa *Teoria sprawiedliwości* (2009 [1971]).

⁸ Świadczą też o tym czasopisma filozoficzne, które są nakierowane na problematykę epistemologii społecznej: „Social Epistemology: A Journal of Knowledge, Culture and Policy” czy „Episteme: A Journal of Social Epistemology”, jak również wydana ostatnio praca zbiorowa pod redakcją Mirandy Ficker, Petera J. Grahama, Davida Hendersona i Nikolaja J.L.L. Pedersena (2020).

⁹ O popularności tematyki społecznej w ostatnim czasie w ontologii świadczy m.in. czasopismo „Journal of Social Ontology”.

¹⁰ Na gruncie filozofii języka mowa też o tzw. społecznej filozofii języka, w ramach której poruszane są tematy społeczne i polityczne. Świadczy o tym m.in. praca zbiorowa pod redakcją Justina Khoo i Katharine Sterken (2021). Ze względu na ograniczony zakres artykułu wzmiankuję jedynie o inżynierii pojęciowej.

¹¹ W literaturze polskiej o epistemologii społecznej Alwina Goldmana napisał Lech Kaczmarczyk w artykule *Epistemologia społeczna a pojęcie organizacji opartej na wiedzy* (2016). We wspomnianym artykule pojawia się również porównanie projektu Goldmana z projektem Fullera w dziedzinie epistemologii społecznej.

praktyk badawczych i wskazuje na społeczną rolę w powstawaniu przekonań, projekt Goldmana charakteryzuje się podejściem normatywno-oceniającym. Goldman opiera swoją epistemologię społeczną na werystycznym (bazującym na prawdzie) wymiarze wiedzy¹². W swojej książce analizuje werystyczne praktyki społeczne, które wpływają na nasze indywidualne przekonania.

Książki Goldmana i Fullera pokazują, że w epistemologii, oprócz tradycyjnej epistemologii indywidualistycznej, zakorzenionej w podejściu kartezyjańskim, zaczęto kłaść nacisk na kwestie kolektywne, społeczne i polityczne. Omawiane projekty ukazują, że wiedza nie jest jedynie rezultatem indywidualnego poznania, ale również wynikiem współdziałania w społeczności. Takie podejście świadczy o tym, że w XXI-wiecznej epistemologii istnieje większa świadomość roli, jaką społeczeństwo odgrywa w kształtowaniu wiedzy. W związku z tym można mówić o pewnym zwrocie społecznym w epistemologii, który znajduje swoje odzwierciedlenie w omawianej subdyscyplinie.

Warto zauważyć, że ostatnio w filozofii pojawił się trend mówienia o teoriach nieidealnych. Znacząca w tej kwestii na gruncie epistemologii jest książka Robina McKenna *Non-Ideal Epistemology* (2023). McKenna zauważa w niej, że w epistemologii nieidealnej kładzie się nacisk na ograniczenia ludzkiego umysłu (np. błędy poznawcze), kontekst społeczny i kulturowy, wpływ nierówności i władzy, a także na rozważenie, jak osobiste i polityczne motywacje wpływają na procesy poznawcze i obiektywizm w zakresie wiedzy¹³. W ramach epistemologii nieidealnej dąży się do ukazania, że wiedza i poznanie są głęboko osadzone w społecznych i kulturowych kontekstach. W ten sposób McKenna krytykuje m.in. poglądy Goldmana dotyczące ekspertów, wyrażone w jego artykule *Experts: Which Ones Should You Trust?* (2001), jako zbyt idealistyczne w swoich założeniach (McKenna, 2023, s. 45–60).

¹² Chciałbym zwrócić uwagę na jego dość przekonującą obronę klasycznej koncepcji prawdy przed postmodernistyczną i konstruktywistyczną krytyką (Goldman, 2021 [1998], s. 11–123).

¹³ McKenna swój podział na idealne i nieidealne teorie w epistemologii zaczerpnął od Charlesa Millsa (2005; 2007). Mills o wspomnianym podziale pisał w kontekście teorii etycznych i teorii z filozofii polityki.

Także w ontologii pojawił się trend mówienia o nieidealnych koncepcjach w ontologii społecznej¹⁴. Ása Burman w swojej książce *Nonideal Social Ontology. The Power View* (2023) argumentuje, że takie koncepcje ontologii społecznej, jak teoria podmiotu mnogiego (*plural subject theory*) Margaret Gilbert przedstawiona w książce *On Social Facts* (1989)¹⁵, teoria faktów instytucjonalnych Johna Searle'a z książek *The Construction of Social Reality* (1995) i *Making the Social World* (2010) oraz teoria współdzielonych „my-postaw” (*we-attitudes*) Raimo Tuomeli z książki *The Philosophy of Social Practices* (2002) mają charakter idealistyczny (Burman, 2023, s. 19–82)¹⁶. W teoriach tych nie uwzględnia się sytuacji krzywdy wyrządzonej innym, rasizmu ani nierówności płci. Natomiast paradygmatycznymi przykładami sytuacji społecznych czy bytów społecznych omawianych na gruncie wspomnianych teorii są spacer czy koncert smyczkowy (Gilbert), pieniądz (Searle) albo wspólne przenoszenie ciężkiego stołu na piętro (Tuomela).

Burman w swojej książce opisuje aktualnie toczące się debaty w ontologii społecznej w kontekście nieidealnych koncepcji (2023, s. 121–156). Na przykład Ásta w pracy *Categories We Live By* (2018) proponuje ramy teoretyczne, które pozwalają ująć złożoność zjawisk społecznych, w tym analizę związanych z nimi ucisku i niesprawiedliwości społecznej. W swojej pracy rozwija między innymi koncepcję mocy niedeontycznej, aby uwzględnić

¹⁴ Co interesujące, podczas gdy ontologia społeczna stała się popularna w ostatnich trzech dekadach w filozofii analitycznej, głównie za zasługą książki Searle'a *The Construction of Social Reality*, tematyka ta była obecna w pierwszych fazach rozwoju fenomenologii (Salice, 2013; Salice, Schmid, 2016; Szanto, Moran, 2016). Z historycznego punktu widzenia także warto zauważyć, że sam termin „ontologia społeczna” miał pojawić się po raz pierwszy w filozofii w rękopisie Husserla z 1910 roku: *Die Gegebenheit konkreter sozialer Gegenständlichkeiten und Gebilde und die Klärung auf sie bezüglicher Begriffe. Soziale Ontologie und deskriptive Soziologie* [O stanie rzeczy konkretnych obiektów i struktur społecznych oraz wyjaśnienie pojęć z nimi związanych. Ontologia społeczna i socjologia opisowa] (Husserl, 1973 [1910], s. 102; zob. Di Lucia, 2003). Artykuł w języku polskim na temat fenomenologicznej ontologii społecznej napisał Artur Kosecki (2023).

¹⁵ Dla Gilbert filozofowie wcześniej jedynie badali paradygmatyczne zjawiska społeczne, tak jak konwencje, a nie społeczność jako taką (np. David Lewis). To raczej tzw. ojcowie założyciele socjologii, jak Max Weber, Georg Simmel i Émile Durkheim, dokonali największego wkładu w dociekania nad kwestią istnienia społeczności.

¹⁶ Burman, podobnie jak wspomniany wcześniej McKenna, zaczerpnęła podział na idealistyczne i nieidealistyczne teorie od Millsa (2005; 2007).

w wyjaśnianiu zjawisk społecznych takie przykłady jak inżynierka, która ma odpowiednie wykształcenie techniczne, ale jej polecenia nie są wykonywane przez podwładnych z powodu jej płci.

Natomiast Johan Brännmark w artykułach *Contested Institutional Facts* (2019a) oraz *Institutions, Ideology, and Nonideal Social Ontology* (2019b) krytykuje idealistyczne koncepcje ontologii społecznej za ich zbyt wąskie podejście do świata społecznego. Twierdzi, że te teorie często nie są w stanie uwzględnić zjawisk, które są „nieprzejrzyste”, takie jak rasizm i seksizm. Podkreśla, że te nieprzejrzyste zjawiska mogą wywierać wpływ na społeczeństwo, nawet jeśli te wpływy nie są jasne i zrozumiałe dla jego członków.

Kolejną znaczącą autorką piszącą w ramach paradygmatu ontologii społecznej jest Katherine Jenkins. Jej książka *Ontology and Oppressions* (2023) ma wykładnię etyczną. Autorka wskazuje w niej, że jakaś osoba może być skrzywdzona samym faktem należenia do „określonego rodzaju społecznego” (*social kind*), jak np. bycie żoną czy kobietą. Ta kwestia powstaje w ramach ontologii społecznej, dlatego Jenkins określiła ją mianem niesprawiedliwości ontycznej (*ontic injustice*). Osoba doświadcza niesprawiedliwości społecznej, ponieważ jest członkiem pewnego rodzaju społecznego, i występuje niezgodność między byciem członkiem danego rodzaju społecznego i jego społecznymi ograniczeniami oraz możliwościami a moralnymi uprawnieniami tej osoby. Jenkins omówiła to m.in. w odniesieniu do gwałtu małżeńskiego (2023, s. 22–27). Zwróciła uwagę, że dopiero od niedawna istnieje większa świadomość w tej kwestii w krajach anglosaskich.

Burman¹⁷ w swojej książce przytoczyła również przykłady rewizji pojęciowych Sally Haslanger dotyczących terminów „płeć” czy „rasa” (Haslanger, 2000). Warto odnotować, że Haslanger jest przykładem filozofki,

¹⁷ Burman, oprócz krytyki idealnych koncepcji ontologii społecznej i omówienia przykładów nieidealistycznych nieidealnych koncepcji ontologii społecznej, sama również zaproponowała teorię wpisującą się w trend nieidealistycznej nieidealnej ontologii. Zaproponowała teorię ontologii społecznej, w ramach której centralne pojęcie stanowi „władza”. Termin ten pojmowany jest szerzej niż w idealnych modelach ontologii społecznej – Burman rozwija koncepcję telicznej władzy (*telic power*), odnoszącą się do zdolności jednostki do wpływania na rezultaty w zależności od tego, jak blisko jest ideału w danym społeczeństwie (2023, s. 176–198). Wykorzystuje przykład gospodyni domowej, aby wyjaśnić koncepcję telicznej władzy. W tym wypadku ideałem jest „idealna gospodyni domowa”. Burman pokazuje, że gospodyni, postrzegana jako daleka od spełnienia tego ideału, prawdopodobnie doświadcza ograniczeń w swoich działaniach.

której projekty znajdują się na pograniczu ontologii społecznej i zyskującej w ostatnich latach na popularności inżynierii pojęciowej¹⁸. Proponuje ona projekt amelioracyjny, zgodnie z którym sam termin zostaje zachowany (jednostka leksykalna), ale jego znaczenie ulega zmianie – tak proponuje ona rewizję terminu „kobieta”, aby nie niósł negatywnych konsekwencji w życiu społecznym (2000, s. 37–43).

Podczas gdy Haslanger można wskazać jako jedną z prekursorów inżynierii pojęciowej, książka Hermana Cappelena *Fixing Language* (2018) rozpoczęła debatę nad założeniami metodologicznymi w inżynierii pojęciowej¹⁹. Autor omówił w tej pracy ramy pojęciowe, które określił mianem tzw. oszczędnego schematu (*austerity framework*). Podkreślił, że filozofowie postępowali w historii tak, jakby w rewizjach pojęciowych to internalizm semantyczny, a nie eksternalizm semantyczny, był właściwym stanowiskiem w filozofii języka. W konsekwencji wskazał, że gdy uzna się eksternalizm semantyczny za właściwe stanowisko, może się okazać, że nie można ukazać żadnego udanego przypadku inżynierii pojęciowej w filozofii i w nauce. Wskazał również na istotny problem metodologiczny w inżynierii pojęciowej, dotyczący tego, na ile możemy zrewidować nasze pojęcia, aby zachować jednocześnie właściwy temat dyskusji.

Podczas gdy *Fixing Language* ma wykładnię teoretyczną i metodologiczną, w swojej najnowszej książce *The Concept of Democracy* (2023)

Natomiast kobieta postrzegana jako spełniająca ten ideał najprawdopodobniej odczuwa wspieranie swoich działań.

¹⁸ W literaturze spotkać się też można z terminem „etyka pojęciowa” (*conceptual ethics*), który został wprowadzony przez Alexisa Burgessa i Davida Plunketta (2013a, 2013b). Termin ten odnosi się do normatywnego aspektu rozważań prowadzonych w zakresie inżynierii pojęciowej. Warto w tym miejscu wspomnieć też o artykule Davida Chalmersa *What is Conceptual Engineering and What Should it be?* (2020), w którym autor wprowadza rozróżnienie między *de novo* inżynierią pojęciową a reinżynierią pojęciową (*conceptual re-engineering*). Pierwsza ma na celu projektowanie i wdrażanie nowych pojęć w dyskurs filozoficzny, jak na przykład sztywny desygnator, podczas gdy druga koncentruje się na ulepszaniu istniejących pojęć. W literaturze polskiej o różnych projektach inżynierii pojęciowej pisał Kosecki (2022).

¹⁹ Zwolennicy inżynierii pojęciowej często wskazują na Simona Blackburna (2002 [1999]) jako prekursora inżynierii pojęciowej, mimo że sam Blackburn w ten sposób by siebie nie określił. W literaturze po raz pierwszy ten termin miał pojawić się w kontekście filozofii Rudolfa Carnapa. Został użyty przez Richarda Creatha w opracowanych przez niego listach między Quine’em a Carnapem (Creath, 1990, s. 7).

Cappelen zajmuje się już inżynierią pojęciową w praktyce²⁰. Omawia w tej pracy stanowisko „abolicjonizmu”, zgodnie z którym, jeżeli nasze terminy są wadliwe i możemy z łatwością użyć lepszych, powinniśmy je porzucić (Cappelen, 2023, s. 3). Na gruncie tego stanowiska podjął on próbę wykazania, że użycie terminu „demokracja” ma bardziej negatywne niż pozytywne konsekwencje dla społeczeństwa.

Wobec tego dyskusje metodologiczne prowadzone w ramach inżynierii pojęciowej i wykorzystane na polu filozofii języka mają swoje praktyczne zastosowanie w refleksji nad życiem społecznym. Można nawet pokusić się o uwagę, że mogą być one motywowane problemami społecznymi – pytaniami o to, czy możemy zmienić nasze schematy tak, aby usunąć krzywdy i niesprawiedliwości społeczne.

Dlatego też warto zastanowić się, czy samo obserwowane ostatnio zainteresowanie problematyką społeczną w filozofii analitycznej nie jest wyrazem większej świadomości życia społecznego, walki z nierównościami, dążenia do inkluzji oraz przewycięzania dyskryminacji, a także zauważeniem roli władzy i różnic społecznych w zdobywaniu wiedzy²¹. Zauważalny w ostatnich latach trend dotyczący koncepcji nieidealnych w epistemologii społecznej czy ontologii społecznej może stanowić najbardziej dojrzały wyraz wspomnianych kwestii. Aczkolwiek, jeżeli miałbym wskazać najbardziej znaczącego filozofa, który przyczynił się do zwrotu społecznego i wyodrębnienia się analitycznej filozofii społecznej, to byłby nim Searle²² i jego książka *The Construction of Social Reality*. Mimo że obecnie opisywaną w nim teorię faktów instytucjonalnych ocenia się jako idealną, praca ta po publikacji w roku 1995 była wnikliwie dyskutowana i znacząco przyczyniła się do rozwoju debat na temat kwestii społecznych w filozofii analitycznej.

²⁰ Warto zauważyć, że Herman Cappelen i Josh Dever napisali artykuł *On the Uselessness of the Distinction Between Ideal and Non-Ideal* (2021), w którym podejmują próbę zakwestionowania użyteczności podziału na idealne i nieidealne modele w filozofii języka. Także odnoszą się do prac Millsa (2005; 2007).

²¹ Chociażby grupy feministyczne, osoby z dysfunkcjami, mniejszości etniczne.

²² Sam Searle w swojej książce *Making the Social World* użył terminu „filozofia społeczna” (s. 5).

Podsumowanie

We wprowadzeniu postawiłem pytanie, czy obecny okres w filozofii analitycznej można określić mianem zwrotu społecznego. Zauważyłem, że można zaobserwować wzrost znaczenia tematów społecznych i politycznych w kluczowych dyscyplinach w filozofii analitycznej, takich jak epistemologia, ontologia czy filozofia języka. Przykładem tego są subdyscypliny, jak epistemologia społeczna czy ontologia społeczna, a także analizy prowadzone w ramach inżynierii pojęciowej. W ten sposób filozofia analityczna przestała być wyłącznie „intelektualną grą”, charakteryzującą się obojętnością, jak miało to miejsce na początku jej rozwoju. Obecnie część filozofii analitycznej wykazuje znaczne zaangażowanie w zagadnienia społeczne i polityczne. W jej ramach filozofowie starają się opracować narzędzia i schematy pojęciowe umożliwiające bardziej świadome i sprawiedliwe życie społeczne. Dlatego też jestem przekonany, że za kilka dekad historycy i znawcy filozofii analitycznej będą obecny okres rozwoju filozofii analitycznej określać mianem zwrotu społecznego. Czy tak będzie? Czas pokaże.

Bibliografia

- Ásta (2018). *Categories We Live By: The Construction of Sex, Gender, Race, and Other Social Categories*. Oxford: Oxford University Press.
- Beaney, M. (2007a). The Analytic Turn in Early Twentieth-Century Philosophy. W: M. Beaney (red.), *The Analytic Turn. Analysis in Early Analytic Philosophy and Phenomenology* (s. 1–30). New York: Routledge.
- Beaney, M. (red.) (2007b). *The Analytic Turn. Analysis in Early Analytic Philosophy and Phenomenology*. New York: Routledge.
- Bergmann, G. (1952). Two Types of Linguistic Philosophy. *The Review of Metaphysics*, 5 (3), 417–438.
- Blackburn, S. (2002 [1999]). *Mysł. Zaproszenie do filozofii*. Tłum. J. Karłowski. Poznań: Rebis.
- Brännmark, J. (2019a). Contested Institutional Facts. *Erkenntnis*, 84 (5), 1047–1064.
- Brännmark, J. (2019b). Institutions, Ideology, and Nonideal Social Ontology. *Philosophy of the Social Sciences*, 49 (2), 137–159.

- Burgess, A., Plunkett, D. (2013a). Conceptual ethics I. *Philosophy Compass*, 8 (12), 1091–1101.
- Burgess, A., Plunkett, D. (2013b). Conceptual ethics II. *Philosophy Compass*, 8 (12), 1102–1110.
- Burman, Á. (2023). *Nonideal Social Ontology: The Power View*. Oxford: Oxford University Press.
- Broad, C.D. (1924). Critical and Speculative Philosophy. W: J.H. Muirhead (red.), *Contemporary British Philosophy. Personal Statements*. Vol. 1 (s. 75–100). London: George Allen and Unwin.
- Cappelen, H. (2018). *Fixing Language: An Essay on Conceptual Engineering*. Oxford: Oxford University Press.
- Cappelen, H., Dever, J. (2021). On the Uselessness of the Distinction Between Ideal and Non-Ideal Theory. W: J. Khoo, R. Sterken (red.), *The Routledge Handbook of Social and Political Philosophy of Language* (s. 91–106). New York: Routledge.
- Cappelen, H. (2023). *The Concept of Democracy*. Oxford: Oxford University Press.
- Case, T. (1888). *Physical Realism: Being an Analytical Philosophy From the Physical Objects of Science to the Physical Data of Sense*. London: Longmans, Green, and Co.
- Chalmers, D. (2020). What is Conceptual Engineering and What Should It Be? *Inquiry: An Interdisciplinary Journal of Philosophy*, 1–18. DOI: <https://doi.org/10.1080/020174X.2020.181714>.
- Creath, R. (1990). *Dear Carnap, Dear Van. The Quine – Carnap Correspondence and Related Work*. Berkeley: University of California.
- Di Lucia, P. (2003). Tre modelli dell’ontologia sociale. W: P. Di Luca (red.), *Ontologia sociale. Potere deontico a regole costitutive* (s. 9–24). Macerato: Quodlibert.
- Feigl, H., Sellars, W. (red.) (1949). *Readings in Philosophical Analysis*. New York: Appleton-Century-Crofts.
- Fricker, M., Graham, P., Henderson, D., Pedersen, N.J. (red.) (2020). *The Routledge Handbook of Social Epistemology*. New York: Routledge.
- Frost-Arnold, G. (2017). The Rise of „Analytic Philosophy”: When and How Did People Begin Calling Themselves „Analytic Philosophers”? W: S. Lapointe, C. Pincock (red.), *Innovations in the History of Analytical Philosophy* (s. 27–57). London: Palgrave Macmillan.

- Fuller, S. (1988). *Social Epistemology*. Bloomington: Indiana University Press.
- Gilbert, M. (1989). *On Social Facts*. New York: Routledge.
- Goldman, A. (1988). *Epistemology and Cognition*. Cambridge: Harvard University Press.
- Goldman, A. (2021 [1998]). *Wiedza a świat społeczny*. Tłum. A. Grobler. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Goldman, A.I. (2001). Experts: Which Ones Should You Trust? *Philosophy and Phenomenological Research*, 63 (1), 85–110.
- Hacker, P.M.S. (2013). The Linguistic Turn in Analytic Philosophy. W: M. Beaney (red.), *The Oxford Handbook of The History of Analytic Philosophy* (s. 926–946). Oxford: Oxford University Press.
- Haslanger, S. (2000). Gender and Race: (What) Are They? (What) Do We Want Them To Be? *Noûs*, 34 (1), 31–55.
- Husserl, E. (1973 [1910]). Die Gegebenheit konkreter sozialer Gegenständlichkeiten und Gebilde und die Klärung auf sie bezüglich Begriffe. Soziale Ontologie und deskriptive Soziologie. W: I. Kern, M. Nijhoff (red.), *Husserliana XIII. Zur Phänomenologie der Intersubjektivität. Texte aus dem Nachlaß. Erster Teil: 1905–1920* (s. 98–104). Den Haag: Martinus Nijhoff.
- Jenkins, K. (2023). *Ontology and Oppression: Race, Gender, and Social Reality*. Oxford: Oxford University Press.
- Kaczmarczyk, L. (2016). Epistemologia społeczna a pojęcie organizacji opartej na wiedzy. *Filo-Sofija*, 33, 205–214.
- Khoo, J., Sterken, R. (red.). (2021). *The Routledge Handbook of Social and Political Philosophy of Language*. New York: Routledge.
- Kosecki, A. (2022). Inżynieria pojęciowa a metoda eksplikacji. *Roczniki Filozoficzne*, 70 (3), 251–272.
- Kosecki, A. (2023). Ontologia społeczna w świetle filozofii Romana Ingardena. *Analiza i Egzystencja*, 64 (4), 91–114. DOI: 10.18276/aie.2023.64-05.
- Mills, C. (2005). Ideal Theory as Ideology. *Hypatia*, 20 (3), 165–84.
- Mills, C. (2007). White Ignorance. W: N. Tuana, S. Sullivan (red.), *Race and Epistemologies of Ignorance* (s. 13–38). New York: State University of New York Press.
- Moore, G. (1903). The Refutation of Idealism. *Mind*, 12 (48), 433–453.

- Nagel, E. (1936a). Impressions and Appraisals of Analytic Philosophy in Europe I. *The Journal of Philosophy*, 33 (1), 5–24.
- Nagel, E. (1936b). Impressions and Appraisals of Analytic Philosophy in Europe II. *The Journal of Philosophy*, 33 (2), 29–53.
- Quine, W.V.O. (2000 [1951]). Dwa dogmaty empiryzmu. W: Tegoż, *Z punktu widzenia logiki* (s. 49–75). Tłum. B. Stanosz. Warszawa: Aletheia.
- Quine, W.V.O. (1999 [1960]). *Słowo i przedmiot*. Tłum. C. Cieśliński. Warszawa: Aletheia.
- Quine, W.V.O. (1986 [1969]). Epistemologia znaturalizowana. W: Tegoż, *Granice wiedzy i inne eseje filozoficzne* (s. 106–125). Tłum. B. Stanosz. Warszawa: PWN.
- Ramsey, F.P. (1990 [1929]). Philosophy. W: D.H. Mellor (red.), *F.P. Ramsey, Philosophical Papers* (s. 1–7). Cambridge: Cambridge University Press.
- Rawls, J. (2009 [1973]). *Teoria sprawiedliwości*. Tłum. M. Panufnik, J. Pasek, A. Romaniuk. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Rorty, R. (red.) (1967). *The Linguistic Turn*. Chicago: University of Chicago Press.
- Russell, B. (1903). *The Principles of Mathematics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Russell, B. (1967 [1905]). Denotacja. W: J. Pelc (red.), *Logika i język. Studia z semiotyki logicznej* (s. 253–276). Tłum. J. Pelc. Warszawa: PWN.
- Salice, A. (2013). Social Ontology as Embedded in the Tradition of Phenomenological Realism. W: M. Schmitz, B. Kobow, H.B. Schmid (red.), *The Background of Social Reality: Selected Contributions from the Inaugural Meeting of ENSO* (s. 217–232). New York: Springer.
- Salice, A., Schmid, H.B. (red.) (2016). *The Phenomenological Approach to Social Reality. History, Concepts, Problems*. New York: Springer.
- Searle, J. (1995). *The Construction of Social Reality*. New York: Free Press.
- Searle, J. (2010). *Making the Social World: The Structure of Human Civilization*. Oxford: Oxford University Press.
- Stebbing, L.S. (1932). The Method of Analysis in Metaphysics. *Proceedings of the Aristotelian Society*, 33 (1), 65–94.
- Stebbing, L.S. (1933). Logical Positivism and Analysis. *Proceedings of the British Academy*, 19, 53–87.
- Szanto, T., Moran, D. (red.) (2016). *Phenomenology of Sociality. Discovering the „We”*. New York: Routledge.

- Szubka, T. (2009). *Filozofia analityczna: Koncepcje, metody, ograniczenia*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Tuomela, R. (2002). *The Philosophy of Social Practices: A Collective Acceptance View*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Richardson, K. (2023). The Social Turn in Analytic Philosophy: Promises and Perils. *Daily Nous*. Pobrano z: <https://dailynous.com/2023/08/08/the-social-turn-in-analytic-philosophy-promises-and-perils-guest-post/>.
- Wisdom, J. (1934). *Problems of Mind and Matter*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Wittgenstein, L. (2011 [1921]). *Tractatus logico-philosophicus*. Tłum. B. Wolniwicz. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.

Nota o autorze

Artur Kosecki – doktor nauk humanistycznych w zakresie filozofii. Jest adiunktem w Instytucie Filozofii i Kognitywistyki Uniwersytetu Szczecińskiego. Jego główne pola zainteresowań naukowych to historia filozofii analitycznej, metodologia filozofii, analityczna metafizyka umysłu oraz ontologia społeczna. Odbył staż badawczy na University of Aberdeen w ramach stypendium The Bednarowski Trust. Obecnie zajmuje się inżynierią pojęciową.

Address for correspondence: Institute of Philosophy and Cognitive Science, University of Szczecin, Krakowska 71–79, 71-017 Szczecin.

Cytowanie

Kosecki, A. (2024). Czy „zwrot społeczny” w filozofii analitycznej? *Analiza i Egzystencja*, 68 (4), 63–80. DOI: 10.18276/aie.2024.68-05.